

Հայացք Ղարաբաղից

Գեղամ Բաղդասարյան

«Ոչ դաժնաբան, ոչ խաղաղություն» վիճակը և մի կողմից Ադրբեջանի, մյուս կողմից՝ Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության (ԼՂՀ) միջև դաժնաբանության կարգի խաղաղ բացակայությունը լուրջ խոչընդոտներ են առաջացնում հակամարտության մեջ ներգրավված ժողովուրդներին և ֆաղափարական միավորներում ժողովրդավարության զարգացման սեփականությունը: Վերջին տարիներին ադրբեջանցի դաժնաբաններն ավելի ու ավելի խիստ ձևակերպում են երկրագործական հակամարտության լուծման նպատակով ուժի հնարավոր կիրառման վերաբերյալ: Թվում է, թե Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության համար այս երևույթը սովորական է դարձել, և նրանք համակերպվել են դաժնաբանի վերսկսման հեռանկարի հետ:

Ղարաբաղի հայերի դաժնաբանները

ԼՂՀ-ի դաժնաբանական դիրքումը հիմնված է երեք առանցքային սկզբունքների վրա: Առաջին. հակամարտության մասնակիցների միջև չի կարող գոյություն ունենալ ուղղակի ենթակայություն, այսինքն՝ ուղղահայաց հարաբերություններ Ադրբեջանի և ԼՂՀ-ի միջև: Երկրորդ. ԼՂՀ անկախությունը վիճակի բացառում, այսինքն՝ Ղարաբաղի բնակչությունը դրսի աշխարհի հետ լիարժեք և ցամաքային կապ ունենալ: Երրորդ. անվտանգության երաշխիքներ, որոնց աստիճանը լիարժեք է որոշում ԼՂՀ ղեկավարներն ու ժողովուրդը: Ինչ վերաբերում է ԼՂՀ հարակից սարածիներին (որոնք հայկական աղբյուրներում կոչվում են «անվտանգության գոտի»), աղա դրանց ճակատագիրը բանակցությունների առարկա է: Սզբունքներն Ղարաբաղյան կողմի այս դրույթները դարձան նաև դաժնաբանական Երևանի մոտեցումն այն բանից հետո, երբ ԼՂՀ նախկին նախագահ Ռոբերտ Զոհարյանը 1998 թվականին դարձավ Հայաստանի նախագահ:

ԼՂՀ իշխանությունները լիովին չեն մերժում դաժնաբանի արդյունքում Ղարաբաղը լիարժեք ադրբեջանցի բնակչության վերադարձի գաղափարը, բայց այն դիտարկում են հայ փախստականների՝ Ադրբեջան վերադառնալու հարցի լուծման հետ փոխկապակցվածության մեջ: Այդուամենայնիվ, ԼՂՀ արտաքին գործերի նախարար Արման Մելիքյանը 2005 թվականին հայտարարեց «Քաղաքացիության մասին» ԼՂՀ օրենքն ուժի մեջ մտնելու մասին, որը Ղարաբաղ վերադարձող ցանկացած ադրբեջանցու կոժժի ֆաղափարում հասուն բոլոր իրավունքներով՝ ի հավելումն մի քանի մեկուսացված իրավունքների, որոնցից վերջիններս կարող են օգտվել որդես ազգային փոխանմասնություն:

Ադրբեջանի կողմից ԼՂՀ իշխանությունների հետ ուղղակի հաղորդակցման մերժումը, ԼՂՀ-ին առնչվող բոլոր գործընթացների բոլորակողմ և Հայաստանին զավթիչի դերում ներկայացնելու փորձերը Ստեփանակերտի կողմից դիտարկվում են որդես աղափարաբանական և փոխգիշտությունների չնդասող: Ղարաբաղը մեկուսացնելու և սեղի բնակչության նկատմամբ սնտեսական ու մարդասիրական ճգնաժամ հրահրելու փորձը ոսնահարում է Ղարաբաղի հայերի իրավունքները և դիտարկվում է որդես սեփական հայրենիքից նրանց վտարելու ջանք: Ստեփանակերտի իշխանությունները հավասարաբար են, որ բանակցությունների գործընթացն արդյունավետ կարող է դառնալ միայն այն դեղում, եթե ԼՂՀ-ն դաժնաբան կերպով ներգրավվի դրանց մեջ: Վերջիվերջո, Ղարաբաղի իշխանու-

Գեղամ Բաղդասարյանը Ստեփանակերտի մամուլի ակումբի հիմնադիրներից է և ներկա սցորենը, ինչդեպ նաև «Դեմո» անկախ լրագրի խմբագիրը: 1992-93 թվականներին ղեկավարել է Լեռնային Ղարաբաղի Գերագույն խորհրդի մամուլ ծառայությունը: Այժմ նաև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության խորհրդարանի անդամ է:

թյուններն են, որ իրավասու են Ադրբեջանի առանցքային Կառավարության անդամներին հարցերի, մասնավորապես՝ տարածքների և փոխաստիճանների վերաբերյալ որոշումներ կայացնել: Ղարաբաղի հայերի տեսանկյունից, Ադրբեջանի կողմից առկա իրավիճակի սթափ գնահատականի բացակայությունը հակամարտության կարգավորման ուղղությամբ առաջընթացի հիմնական արգելքն է: Ադրբեջանի նախագահ Իլիհամ Ալիևի այն հայտարարությունը, թե կարգավորման ոչ բռնի միջոցներին դիմելն այն առավելագույն փոխզիջումն է, որն Ադրբեջանը կարող է կատարել, միայն ամրադրվում է նշված տեսակետը:

Երևան-Ստեփանակերտ փոխհարաբերությունները

Ոչ միայն Ադրբեջանը, այլև Հայաստանն է խնդիրներ առաջացնում խաղաղության հաստատման գործընթացին մասնակցելու՝ ԼՂՀ-ի հույսերի իրականացման ճանապարհին: Ստեփանակերտը դիվանագիտորեն նշում է, որ Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների միջև հանդիպումներին վերաբերվում է «անհրաժեշտ ընթացումով»: Այդուհանդերձ, այս հայտարարություններում դժվար չէ ընթացիկ ձևաչափից դժգոհություն նշարել, իսկ Լեռնային Ղարաբաղում ավելի ու ավելի լսելի են դառնում խաղաղության հաստատման գործընթացի դուրս մնալու վերաբերյալ դժգոհություններ: Շատերի կարծիքով անընդունելի է Հայաստանի կողմից հակամարտությունը կարգավորելու իրավունքի սեփականաճեղձումը, և ավելանում են Հայաստանին ուղղված կոչերը՝ չսահմանել որևէ այլ ժամանակացույց, քան Ղարաբաղի հայերի անվտանգության երաշխավորի գործառնությունն է: Սա առաջ է բերել բանավեճ այն հարցի շուրջ, թե Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործում երկու հայկական ղեկավարներն ինչպիսիսի իրավունքներ ու ղարաբաղյան ղեկավարներն ունենան:

Ղարաբաղի հայերի համար կարգավիճակի հարցը կարևորագույն նշանակություն ունի: Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության Մինսկի խմբի «փուլային» առաջարկը Ղարաբաղում մեծ վեց հենց այն ղարաբաղյան, որ ըստ դրա առաջարկվում էր հետաձգել կարգավիճակի հարցի լուծումը: Ղարաբաղի ներսում, սակայն, նույնպես կան տարբեր

դիրքորոշումներ: Ըստ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրությունների, բնակչությունը բաժանված է երկու մասի. մի մասը ղարաբաղյան է Հայաստանի հետ միություն կազմելու գաղափարը, իսկ չնչին տարբերությամբ մեծամասնություն կազմող մասը կողմ է անկախությանը: Ցանկացած դեպքում ԼՂՀ իշխանությունների կողմից իրենց սեփական գործերին ակնհայտորեն չմասնակցելը Ղարաբաղի հայ համայնության համար ավելի ու ավելի անհասկանալի է դառնում:

Հայաստանի թե՛ կառավարությունը և թե՛ հասարակությունը ԼՂՀ-ի անկախությանը թերահավատորեն են վերաբերվում և փոխարենը սաստում են միացյալ հայկական ղեկավարության գաղափարը: Այս ընկալումների համար փոքր դեր չի խաղում այն հանգամանքը, որ Հայաստան ղեկավարները որոշիչ դեր ունի Ղարաբաղի ֆաղափական վերնախավի ֆաղափական ձակասագրի հարցում: Սակայն այս հարաբերությունները երկու երես ունեն. ղարաբաղյան ղեկավարության մեջ. մի փաստ, որը չեն կարող անտեսել ոչ Հայաստանի կառավարությունը, ոչ հասարակությունը: Այս խճճված հարաբերությունները՝ Հայաստանի ազդեցությունը Ղարաբաղի իշխանությունների վրա և ղարաբաղյան գործողի որոշիչ դերը ներհայաստանյան ֆաղափականության մեջ, կազմում են մի գործող հանգույց, որը մինչ օրս հնարավոր չի եղել արձակել և որը նրա համար է այսօրվա փակուղու գոյությանը:

Հասարակությունները, թե՛ էլիտաները

Ինչպե՞ս կարող ենք դուրս գալ այս փակուղուց: Հաճախ նշվում է, որ ի տարբերություն էլիտաների, հասարակությունները ղարաբաղյան չեն փոխզիջումների: Սա մոլորություն է. խաղաղության հաստատման գործընթացի կարևորագույն թերություններից մեկը հակամարտության մեջ հասարակությունների դերի թերագնահատումն է, մյուսը՝ հասարակությունների կողմից փոխհամաձայնություն կայացնելու ղարաբաղյան չլինելու մասին վստահեցումների մեջ էլիտաների դերի թերագնահատումը: Տվյալ համատեքստում, երկու հասարակությունների (ԼՂՀ-ի և Ադրբեջանի) միջև փոխադարձ կաղերի հաստատումը հասկաղես կարևոր է վստահություն սերմանելու առումով, ինչն անհրաժեշտ է խաղաղության հաստատման գործընթացում առաջընթացի տեսանկյունից:

Բոլոր միջնորդներն ուղղակի անուսուրբության են մասնել իրենց առջև դրված խնդրի չափազանց կարևոր այս կողմը: Այնուամենայնիվ, ուրախալի է նկատել, որ այս հարցի առնչությամբ ավելի լուրջ մոտեցում ունեն հենց հասարակությունները: Ղարաբաղյան բաղադրական գործիչ և «Ի՞նչ անել» լրագրի խմբագիր Մուրադ Պետրոսյանը նշում է.

«Եթե խաղաղության հաստատումը սկսվի... առանց հասարակական գիտելիքի արմատական փոփոխությունների, ապա այս շրջանում, եթե նույնիսկ ճանաչված լինի, վաղ թե ուշ կունենա լուրջ փոփոխության ճակատագիրը: ...Չայերի համար իրական խաղաղության բանալին ոչ թե Ադրբեյջանի իշխող վերնախավի ձեռքում է, այլ Ադրբեյջանի հասարակական գիտելիքի մեջ: Նույնը ադրբեյջանցիների համար. բանալին հայերի հասարակական գիտելիքի մեջ է»:

Արտաքին քաղաքականությունը և ստեղծվում, թե ադրբեյջանական հասարակությունը դառնա չի հաճության, բայց սա ավելի շուտ արտաքինում է Ադրբեյջանի իշխող ժողովուրդների, այլ ոչ թե համայնի կարծիքը: Մի ֆանի սարի առաջ ես Բաբու այցելած դարաբաղի հայ լրագրողների խմբում էի, և մենք ադրբեյջանցիների ժողովուրդը ավելի կառուցողական շեղանակների հանդիմացինք: Մեր այցի շուրջ մթնոլորտը շեղանակ էր, ինչպես վկայում էին այցի օրը լույս տեսած ժողովուրդների զբաղվածքը. օրինակ, «Չայ ախաբեկիչները Բաբու»: Մենք, այնուամենայնիվ, հարցրեցինք, թե արդյո՞ք հնարավոր կլինի հանդիմույն սովորական բաղադրանքների, և երկար մտորումներից հետո մեր անվստահությունն աղախվող խոսքը համաձայնեց թույլ տալ մեզ ռիսկի դիմել և Բաբու կենտրոնական և մարաշաբադ փողոցներից մեկում խոսել լուրջ հարցերի անցողիկների հետ: Տաս հոգուց ինը մեզ ընդունեցին արանց՝ հանգիստ գրուցելով մեզ հետ հակամարտությունից և իրենց խնդիրներից: Միայն սա սից մեկը սղառնաց վրեժ լուծել մեզնից:

Լրավամիջոցները հսկայական դեր կարող են խաղալ Ղարաբաղյան հակամարտությունը և խաղաղության հաստատման գործընթացը օբյեկտիվորեն ներկայացնելու և «թեմանու» կարծախոսությունը մերժելու գործում: Այդուհանդերձ, մինչ կառավարություններն ունակ են ազդել հասարակական կարծիքի վրա և հիմք ստեղծել անխուսափելի փոխհամաձայնության համար, նրանք վախճում են, որ զարգացող բաղադրական հասարակությունը և լրավամիջոցները կարող են հզորացնել «ընդհանրապես» (ինձ՝ իրական) հասարակական կարծիքը՝ հակառակ բաղադրական վերնախավի: Այսպես, էլիտաները վարում են բարոյական լուրջագրություն, որը մասկերավոր կերպով կարելի է նկարագրել Ադրբեյջանի լրավամիջոցների մոտեցումների օրինակով: Առաջատար լրավամիջոցները, հասկալուց հետո ստեղծությունը, վերահսկվում են կառավարության կողմից (ինչպես և Չայաստանում) և սարածում են իշխող վերնախավի շեղանակները՝ դրանք ներկայացնելով իբրև հասարակական կարծիք: Չայաստանում և Ղարաբաղում մինչև վերջերս լրավամիջոցները դիմադրում էին բարոյական լուրջագրության, չնայած որոշ մոտեցումներ հուշում են, որ հայկական լրավամիջոցները նույնպես ներառվում են այդ լուրջագրության մեջ: Սա ակնհայտ է որոշ հայկական լրավամիջոցների այն արձագանքից, որը սրվեց 2004 թվականին Բուրադեյնում ադրբեյջանցի սղայի կողմից հայ սղայի զազանաբար սղանությանը, ինչի հետևանքով ոմանք մղնեցին, թե երկու ժողովուրդները գեներալորեն անհամա-

ստեղծել են: Ղարաբաղի լրավական դաճումն ոչինչ չի փոխվել, սակայն իշխանությունները լրագրողներին դառնալով են նրանց «խաղաղափրական» հակումների համար այն ժամանակ, երբ ադրբեյջանցի լրագրողները «ռազմի փողերն են հնչեցնում»:

Քաղաքական զարգացման ուղիներ

Առկա փակուղուց դուրս գալու ելքը ժողովրդավարացման ճանապարհին է. մի գործոն, որը միջնորդական ջանքերի համատեղում երկար ժամանակ թերագնահատվել է: Վրաստանի, Ուկրաինայի և Ղրղզստանի դեմքերը ցույց սվեցին հեթանոսական երկրներում առկա հեղափոխական ներուժը: Այնուամենայնիվ, Ղարաբաղի նման չճանաչված ժողովուրդներում զարգացման ավելի էվոլյուցիոն՝ առանց լուրջ խռովությունների ճանապարհը հաստատաբար գերադասելի է:

2004 թվականի ժողովական ընտրություններում հաջողության հասնելուց հետո ընդդիմությունը սկսեց նախադասարանվել այս ձեռքբերման անհամաձայն 2005 թվականի հունիսի Լեռնային Ղարաբաղի խորհրդարանական ընտրություններում: Սակայն ընդդիմությունը ձեռնից բաց թողեց լուրջագրական հնարավորությունը և ջախջախիչ դաճություն կրեց: Ընդդիմությունը մեծապես ընտրությունների ընթացքը՝ հակադրելու իշխանությունների կողմից վարչական ռեսուրսի լայնորեն օգտագործման համար: Իսկ օտարերկրյա դիտորդների (մոտ 130 դիտորդ) ճնշող մեծամասնությունը զովաբանեց ընտրությունները՝ նշելով, որ դրանք անցկացվեցին որակալու ավելի բարձր մակարդակով, քան համանման ընտրությունները Չայաստանում և Ադրբեյջանում: Այս գնահատականի հարցում էական դեր ունեցավ զանգվածային կեղծումների և հասարակական հուզումների բացակայությունը ընտրություններից առաջ և հետո: Ղարաբաղում շատերը մեծում են Չայաստանի և Ադրբեյջանի հետ արվող համեմատությունները՝ գերադասելով վերջին ընտրությունները գնահատել միջազգային չափանիշերի և զարգացած արևմտյան երկրների փորձի համաձայն, ըստ որի կա մտավայրություն, որ Ղարաբաղի բաղադրական զարգացումը կարող է լճացման վիճակում լինել:

Խաղաղարար գործընթացի շեղանակներից առանցքային հարցն այն է, թե արդյո՞ք ընտրություններն ազդում են հակամարտության կարգավորման վրա, և որքանով են այս երկու հարցերը շարժառիթ: Շատ Ղարաբաղցի հայեր ժողովրդավարությունը դիտում են որդես գոյակաման և իրենց իրավունքների դաճադանության միջոց: Միևնույն ժամանակ ժողովրդավարացումը հանրության համար աղախվում է խաղաղության հաստատման գործընթացի առավել ուղղակի մասնակցություն: Ներկայում Ղարաբաղի հասարակությունը թերեղեկացված է այդ գործընթացի բովանդակության վերաբերյալ և հեռացված է հարցի շուրջ սեղի ունեցող մեծամասնությունից: Ղարաբաղյան հասարակությունը միայն ժողովրդավարական փոխակերպման միջոցով կարող է ավելի իրազեկ դառնալ խաղաղության շարքեր առաջարկների մանրամասների վերաբերյալ, սեփական մտախոհություններն արտաքինաբար հնարավորություն ունենալ, և որ ամենակարևորն է՝ ադրբեյջանական հասարակության հետ սկսել բաղադրական երկխոսություն՝ դուրս գալով էլիտաների մեղ ժողովուրդներից: